

Hör gärna av dig till oss på Enköpings museum om du vill veta mer eller om du vill boka en guddad tur. Våra öppetider är tisdag – fredag, söndag kl. 12-16. Tel. 0171-254 00 eller 264 64.

Denna broschyr har kunnat framställas tack vare stöd från RANE-projektet, Enköpings kommun, Uppsala länsstyrelse, Riksantikvarieämbetet och EU.

Partfinanced by
the European Union

www.rane-online.org

Idé och produktion: Linda Karlsberg/Enköpings museum

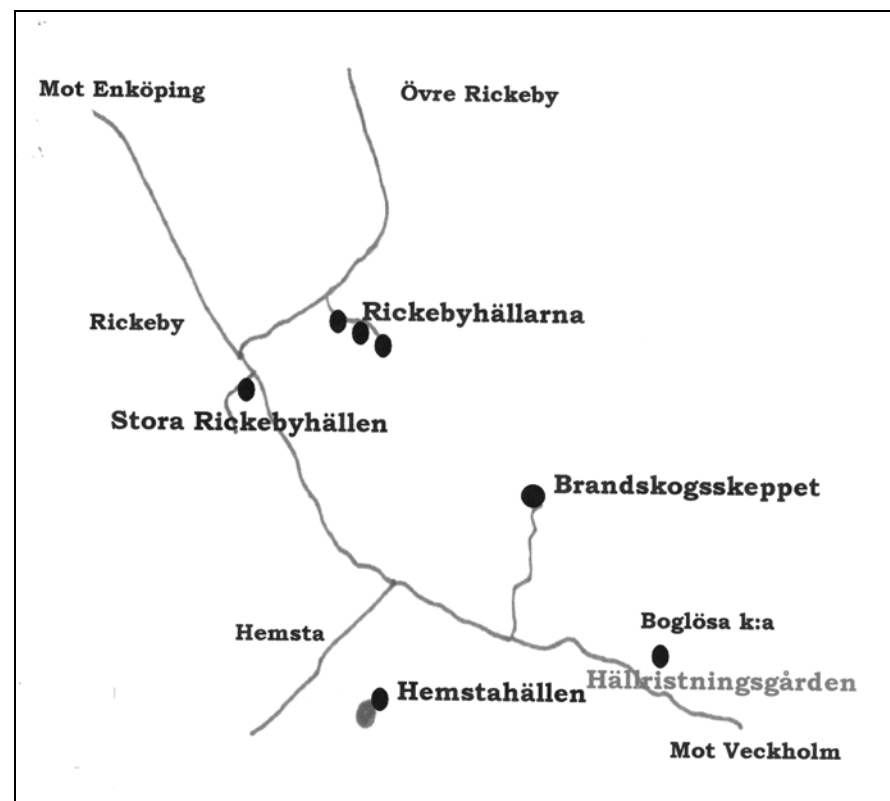
Texter: Linda Karlsberg/Enköpings museum

Foto om inget annat anges: Linda Karlsberg

Tack till: Marknadsföringsbyrå MarcusCreative.

Hällristningsurfen

- med vägbeskrivningar

Vad är en hällristning?

Hällristningar är figurer eller tecken som är inhuggna eller inslipade i berghällar eller stenblock. De finns över hela jorden och tillhör olika kulturer och tider.

I Sverige är de flesta hällristningar från bronsålder - tiden mellan 1800 och 500 f. Kr.

Hällristningar blandas ibland ihop med runor, men runor tillhör vikingatid - åren mellan 750 och 1050 e. Kr.

Varför finns det hällristningar just vid Enköping?

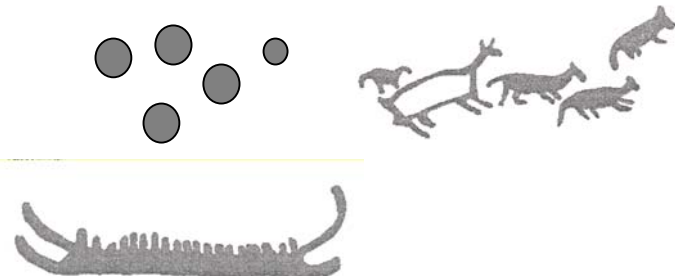
Hos oss i Enköpingsområdet finns det stora mängder hällristningar - vi har faktiskt ett av Sveriges största hällristningsområden. På bronsåldern - för 3 000 år sedan - stod vattennivån ca 20 meter högre än idag. Våra berghällar var kobbar och skär i ett skärgårdslandskap och dagens åkrar var havsbotten.

De bördiga strandmarkerna odlades, havet var rikt på fisk och i markerna fanns det gott om vilt. En perfekt plats att bo på!

Sjöar och vattendrag bildade vattenvägar och via dessa kunde bronsålderns 'Enköpingsbor' utan större besvär få kontakt med andra människor på andra platser.

Vilka är de vanligaste hällristningsfigurerna?

1. Skepp avbildas mycket ofta på våra berghällar. Det hör säkert samman med att detta var ett vanligt transportmedel under bronsålder. Det som var viktigt för människan högs ofta in i berget.

Ordet 'skepp' är dock lite missvisande. Bronsåldersskepp hade varken mast eller segel utan paddlades fram likt en kanot.

Hällristnings skepp är inte heller samma sak som vikingaskepp. Precis som runor, hör vikingaskepp hemma i vikingatid. Vikingarnas skepp seglades fram med hjälp av stora, stiliga segeldukar.

Bronsålderns skeppsfigurer har raka eller böjda linjer som ser ut som köl och reling. Streck som sticker upp ur relingen är förmodligen besättningsmän.

2. Djur var viktiga för bronsåldersfolket och avbildas också ofta på våra hällristningar. Man livnärde sig på boskapsskötsel, på jakt och på jordbruk. Då fanns det samma slags boskap som idag; kor, svin, hästar, getter och får.

3. Skålgropar, eller älvkvarnar som de också kallas i Uppland, är i särklass den vanligaste hällristningsfiguren. Skålgropar är runda inknackade fördjupningar i berget.

Vi vet inte vad skålgropar föreställer men det sägs att de hade förmåga att bota krämpor och sjukdomar. Långt in på 1900-talet hände det att 'kloka gummor' smorde gropar med fett varefter ett metallföremål, ofta en kopparslant, lades ner.

Vem upptäckte Enköpings hällristningar?

Mannen på bild 1 heter Einar Kjellén. Utan hans insatser skulle vi inte kunna göra den här hällristningsturen. Det är nämligen han som har upptäckt de flesta av traktens ristningar.

På bilden sitter Einar bredvid det ca 3 000 år gamla Brandskogsskeppet. Hällristningen upptäcktes 1925 och blev hans allra största fynd - skeppsfiguren är över 4 meter lång.

För att ge dig lite tidsperspektiv kan det nämnas att Brandskogsskeppet högs in i berget ungefär samtidigt som farao Tutankhamun härskade i Egypten - ca 1 300 f. Kr. Våra hällristningar är alltså lika gamla som Egyptens faraoner och hieroglyfer!

Bild 1. Brandskogsskeppet. Foto Sören Hallgren.

Förutom att inventera hällristningar tyckte Einar även om att köra motorcykel. I skymningen kunde han ofta ses damma fram längs de smala grusvägarna på jakt efter fler hällristningar.

Vägbeskrivning till Hällristningsgården i Boglösa:

Med bil eller cykel tar du dig från Enköping förbi Idrotts huset, längs med Boglösavägen och vidare ca 6 km till Boglösa kyrka. Här svänger du in till vänster och kör längs med grusvägen. Strax ser du ett stort vitt trähus där Hällristningsgården finns

Hällristningsgården ligger i Boglösas äldsta sockenskola. Den drivs ideellt av Boglösa hembygdsförening och oftast är det någon av föreningens medlemmar som hälsar dig välkommen när du kommer hit.

Värdarna svarar på frågor och de sköter om utställningen som beskriver Enköpings hällristningar med hjälp av texter, fotografier och modeller.

Bild 2. Boglösa hällristningsgård.
Foto Marcus Segersvärd.

Öppettider:

1 juni – 15 september, lördag och söndag kl. 13 – 17. Under juli har Hällristningsgården öppet varje dag kl. 13 – 17. Skolklasser och andra grupper mottages även på andra tider efter beställning på tel. 0171-890 63, 891 28 eller 070-34 28 834.

Vägbeskrivning till Brandskogsskeppet:

Från Hällristningsgården tar du höger ut på Boglösavägen, riktning tillbaka mot Enköping. Efter ett par km ser du en P-plats på höger sida om vägen.

En stig börjar vid vägen och leder 800 meter norrut till själva ristningen – en skogs promenad på ca 10 minuter.

Brandskogsskeppet är en av Sveriges största skeppsrisingar med en längd av 4,2 meter. Brandskogsskeppet saknar det klassiska bronsåldersutseendet men dateras ändå till bronsålder.

Hos oss i Enköpingsområdet finns det flera exempel på hällristningsfigurer med ett annorlunda och mer 'modernt' utseende. Brandskogsskeppet är ett och vi kommer att få se ännu ett lite längre fram under vår tur. Skillnader i formspråk behöver inte betyda att ristningen är nygjord. Det beror snarare på att den eller de personer som har huggit figuren har valt ett annat konstnärligt uttrycksätt.

Brandskogsskeppets stävar är prydda av djurhuvuden med stora öron och i skeppet står sex paddlande gestalter. Scenen påminner om hur nutida venetianska gondoljärer paddlar med ett slags huggande framåt i vattnet.

Skeppet bärs av en meterlång människofigur. Kölen vilar på hans axel, och han knälar under sin tunga börda. Vem hjälper till att lyfta i den andra änden - kanske en osynlig gud?

Bild 3. Brandskogsskeppet. Foto Einar Kjellén.

Idag används Brandskogsskeppet ibland som symbol för Enköping. Skeppsskyltar av en lite mer fri tolkning finns vid infarterna till Enköping.

Det finns fler ristningar på samma berghäll. Titta lite extra på människofiguren som jublande lyfter sina armar ovanför huvudet. Den kallas för en adorant, dvs. en människofigur i tillbedjande ställning. Personen är spritt språngande naken och försedd med fallos. Armarna är höjda, men vem som tillbeds vet endast den som högg figuren för en sisådär 3 000 år sedan.

Figuren bär ett svärd med halvmånformad doppsko - ett slags skydd för svärdsspetsen. Vi vet att svärdstypen fanns under bronsålder då den ibland hittas vid arkeologiska utgrävningar. På så sätt kan fynd hjälpa oss att tidsbestämma en hällristning.

En bit upp i skogen ovanför ristningen finns det en bronsåldersgrav - en röseliknande stensättning. Delar av graven undersöktes 1926 då brända människoben hittades. Tyvärr gjordes inga andra fynd. Det är lockande att tänka sig att det är Brandskogsskeppets ägare som ligger begravd här. Kanske var han en mäktig hövding och kanske är det han som är adoranten på bilden?

Bild 4.
Adorant. Brandskogsskeppshällen.
Foto Eva Kjellén.

Vägbeskrivning till Hemstahällen:

Fortsätt någon km längs Boglösavägen, i samma riktning som tidigare.

Håll utkik efter en mindre grusväg på vänster sida, skyltad mot Hemsta. Sväng in och efter ca 250 meter är du framme vid P-platsen till Hemsta naturreservat. Följ stigen förbi ladan och genom grinden, vidare genom hagmark ca 400 meter mot söder. Hemstahällen, omgiven av enar och tallar, syns på långt håll.

Hemstaristningen är Upplands figurrikaste med över 400 figurer. Dessutom ligger den mitt i naturskön hagmark. Här kan det vara trevligt att göra en lite längre paus.

Titta noga så ska du få se att du kan räkna till över 200 skepp, 20-tal människor, 67 djur, två ringar, en 'stol', sju fotsulor och över 100 skålgropar.

Titta vidare så upptäcker du boskap med och utan horn som vandrar fram över hällen tillsammans med svin med hög manke.

Precis som vi hade även bronsåldersfolket sinne för lek och humor. Bild 5 visar en yster lek mellan ko och kalv, där kalven har hoppat upp på sin mors rygg.

På bild 6 ser du några långhalsade tranliknande fåglar. Vad fågeln hade för betydelse för bronsåldersfolket vet vi inte säkert men en teori är att de var förbundna med gudarna.

Från andra tider och religioner, tex. vår egen fornnordiska mytologi, vet vi att vissa gudar hade förmåga att kunna iklä sig fågelgestalt.

På samma bild finns en hållristningsfigur som har vållat forskare lite huvudbry. I äldre litteratur kallas den för en 'stol' men idag räknar vi med att den snarare ska föreställa en mantel.

Måtten och snittet påminner mycket om klädfynd från danska bronsåldersgravar. Manteln var ett plagg som ingick i bronsåldersmannens garderob.

Bild 7 visar en s.k. bröllopsscen. Ett kärlekspar omfamnar varandra medan en tredje person diskret vänder ryggen till. Ceremonin liknar

äldre jordbruksamhällets bröllopsritualer där bruden enligt tradition ska vara orörd inför bröllopsnatten.

En tanke som slår en när man står vid hällen och blickar ut över området är att dagens bondgårdar ligger ungefär på samma plats som bronsålderns bosättningar. Det geografiska avståndet mellan forntid och nutid är inte alls långt. Folk bor ungefär där de bodde för 3 000 år sedan.

Omkring 200 meter norr om Hemstaristningen finns det också ett bronsåldersgravfält och ett boplatsområde med skärvtenshögar – skräphögar från bronsåldern.

*Bild 5. Boskap på Hemstahällen.
Foto Einar Kjellén.*

*Bild 6. Mantel och tranor på Hemstahällen.
Foto Einar Kjellén.*

Bild 7. Bröllopsceremonin på Hemstahällen.

Vägbeskrivning till stora Rickebyhällen:

Kör ut igen på Boglösavägen tills du når Rickeby, ca 5 km från Enköping. Ristningen ligger alldeles intill vägen på vänster sida.

På bild 8 ser du hur djupt huggen mantelfiguren är. Förmodligen har den huggits och slipats om och om igen vid flera olika tillfällen.

Bild 8. Mantelfigur på stora Rickebyhällen.

En hållristning blev aldrig färdig utan människorna återvände säkert över lång tid i samband med regelbundet återkommande ceremonier. Vissa figurer bättrades på samtidigt som nya höggs in.

Mantelfiguren är huggen över fem kvinnofigurer, vilket betyder att den har gjorts vid ett senare tillfälle.

Uppländska bronsålderskvinnor avbildas annars mycket sällan på våra hållristningar. Om det beror på att huggaren var man eller om kvinnan hade lägre rang är svårt att veta.

Den här ristningen är också mycket spännande tack vare dess stora mängd fotsulor - drygt 80. Fotsulorna kan vara nakna eller försedda med 'skor'.

Figurtypen tolkas ofta som symbol för en i övrigt osynlig gud. Det kan tänkas att bronsåldersfolket ville markera att gudarna ständigt fanns närvarande - att människornas områden var 'välsignade'.

En annan teori är att bronsålderns människor ville avbilda sin egen närvaro. När du besöker platsen så kan du passa på att mäta fotsulornas storlek - många är inte större än storlek 34-36.

Utsikten från stora Rickebyhällen är mycket vacker och var säkert så redan på bronsåldern. Berghällen ligger vid randen av en dalgång i väster - en dalgång som för 3 000 år sedan var en havsvik.

Du får föreställa dig hur stora Rickebyhällen, Brandskogsskeppsristningen, Hemstahällen och många andra bergknallar runt om låg inom räckhåll från vattnet. I en del fall var det säkert möjligt att per båt färdas hela vägen fram till berget.

På bild 9 ser du hur alla fotsulor tycks vara på väg åt ett och samma håll, nerför berget - som om någon har kommit och vänt tillbaka.

Bild 9. Stora Rickebyhällen.

Du kan också se att en del figurer tyvärr är svårt skadade. Det beror på äldre tiders eldning. På 1800 och 1900-talet var det inte ovanligt att man tände stora majbrasor just på sådana här berghällar.

Dagens luftföroreningar ger också stora skador. Vissa partier på Rickebyhällen är mycket ömtåliga.

Vägbeskrivning till Rickebyhällarna:

Nästan tvärs över vägen från stora Rickebyhällen leder en mindre väg mot Övre Rickeby. Sväng in här och åk ungefär 500 meter.

På höger sida finns det en liten P-plats där du kan parkera. En hållristning ligger alldeles intill vägen, men våra tre utvalda hållar finns en liten bit rakt fram längs med skogskanten.

Ristningarna är lättåtkomliga och ligger inom promenadavstånd från varandra, vända ut mot dalgången och dagens jordbruksmark.

Rickeby (fornlämning 73)

Den här hällen har många vackra skeppsfigurer – 60 stycken. De är prydligt ordnade på linje och är tydligt och djupt inknackade. Flera har fören framdragen i en vid båge tillbaka mot relingen, vilket är ovanligt bland våra uppländska hållristningar. Kanske är det en och samma person som har huggit dessa skepp då de är så pass likartade.

Här finns också 10 människofigurer, fem fotsulor, ett större ringkors samt 37 skålgropar och åtta djurfigurer.

Titta lite extra på hällens fina 'tvåspann'. Hästarna, som tycks vara hopspända med tömmar, drar troligen en fyrhjulig vagn som dock är svagt ristad. Hjulet uppfanns redan under slutet av stenåldern, men av någon anledning finns det få vagnsfigurer från bronsålder hos oss i Uppland.

Bild 10. Tvåspann i Rickeby (fornlämning 73).

Rickeby (fornlämning 298)

Det är svårt att undgå att bli lite imponerad av den stora människofiguren som möter oss på hällen.

Med arrogant tjocka vader, reslig långsmal kropp och med konturen av en sköld och svärd utmanar han oss och får oss att känna oss små för en stund.

Precis som Brandskogsskeppet saknar den här hållristningsfiguren det typiska bronsåldersutseendet. Den omges dock av figurer av vanlig karaktär och det finns inget som talat för att människofiguren inte är gjord under samma tidsålder.

Under bronsåldern börjar ett mer krigiskt samhälle växa fram och vapenkonflikter verkar inte ha varit något främmande för Enköpingsområdets bronsåldersfolk.

Bild 11. Man med sköld i Rickeby (fornlämning 298). Foto Marcus Segersvärd.

Titta till vänster om den stora människofiguren så ser du en dubbelspiral, den hittills enda kända bland Upplands hällristningar.

Spiralmotiv förekommer som ornament på smycken och vapen från bronsålder – säkerligen en symbol för makt för vissa utvalda i samhället.

Bild 12. Dubbelspiral i Rickeby (fornlämning 298).

Rickeby (fornlämning 94)

Den här berghällen är förhållandevis slät och vackert slipad av inlandsisen. Figurerna avtecknar sig tydligt med fina små knackningar.

Om du blundar kan du nästan höra knackstenen som slår mot den andra lite spetsiga bergartsbit som fungerar som mejsel.

Den eller de som har huggit här har nog haft fullt upp. På hällen finns fem grupper av ristningar med 45 skepp, 34 människofigurer, fyra fotsulor, 22 djurfigurer, sex skålgropar, ett ringkors samt en avlång figur.

Tillsammans drygt 110 figurer inom en yta av knappt 4 m², ett myller av skepp, människor och djur!

I solblänket anar vi en herde som vallar sin flock av får, grisar, hästar och kor över hällen. Strax intill ser vi också hunden, en trogen kamrat nu som då – för 3 000 år sedan.

Bild 13. Rickeby (fornlämning 94).